

PIONJÄRER (III).

svensk marinarkeologi.

Tidigare har Car Olof Cederlund skrivit om t ex sjöofficerare som Wachtmeister, Stackell, Ekman, Hamilton (Medd 1/80), om arkeologer eller motsvarande som Bruzelius (Medd 3/82), Humbla (omnämnd i 1/80) och Åkerlund (sep i nr 2/81). Björn Varenius har även skrivit en kort dödsruna över Åkerlund och är på gång med en separat artikel om Zetterling (Bulverket), som även nämnts av Cederlund tidigare.

Flera av dessa, inte minst Humbla, är aktuella för separata artiklar om var och en för sig.

Något norskt, danskt eller finskt inslag är f n inte aktuellt, men vi tar gärna upp artiklar om pionjärer därstädes. Dock gör vi just nu ingenting aktivt på saken, därav undertiteln ovan.

Redaktionen kommer att skriva några få artiklar av den här karaktären, men i övrigt är alltså hela läsekretsen välkommen att bidra med runor eller drapor (dock sakligt grundade!) över vänner och fiender(?) inom skräet. Det har nämligen visat sig, att sådan kapacitet tycks fattas på närmare håll.

Kom då bara ihåg att detta självklart även gäller yrkesdykare och sportdykare!

Den självklara pionjäre med stort P i detta sammanhang har inte upptäckts av redaktören. Det är förvisso en gammal historia (bl a funnen hos Cederlund i Arkeologi under vatten-1969- eller i artikeln i Medd nr 1/80). Senast påminde Ole Crumlin Pedersen om det och levererade även kopior ur det intressanta dokumentet.

Folkskollärare Jerker Lundell var namnet. Tillåt mig här, nedan utan mera vidlyftiga kommentarer presentera hans (och fleras)

ARBETSPLAN TILL KULTURHISTORISK FYNDKARTA ÖVER GÖTEBORGS OCH BOHUS LÄNS KUSTVATTENOMRÅDEN (1950).

Jag hoppas även att någon kan presentera Lundell och göteborgsdykarnas arbete, utöver vad som tidigare funnits i Unda maris, Sjöfartsmuseets årsbok från åren kring 1950.

Som sagt, ett par namn till, självklara sådana, kommer från under-tecknad, några sportdykare, några mer eller mindre museala personer.

I övrigt efterlyser jag t ex någon eller några som åtar sig följande:

Gösta Bojner - Borstö m m
 Åke Eriksson - Fyrspännaren
 Oscar Fagerlind - flera projekt
 Bengt Gylleus - Djurhamn
 Sven Johansson - Fula Gubben, Jutholmen m fl
 Sten Lövstrand - Fyrspännaren
 Ulf Persson - Djurhamn, Innerstö (Hälsingland)
 Erkki Tillman - Jutholmen
 Anders Öhlund - Fula Gubben
 Bengt Grisell - Riksnyckeln
 Sten Ahlberg - Riksnyckeln

Ta först kontakt med mig!

CW

ARBETSPLANEN

Det här ett förvånansvärt fullgånget dokument. Delvis sträcker sig detta omdöme ända till det något 'byråkratiska' språkbruket! Kanske är det övermaga att överhuvudtaget komma med någon sådan kritisk synpunkt.

En liten göteborgsk pionjärgrupp inom sportdykningen påbörjar systematiska spaningar redan under 1940-talets slut. Resurserna är magra.

Trots detta lyckas man inte bara påbörja utan även komma en bit på det uv-arkeologiska området. Inte minst redovisningsmässigt:

Teckenförklaring till "Kulturhistorisk fyndkarta över Göteborgs och Bohus läns kustvattenområden".

B o t t e n o m r å d e t :

	- fyndföremål, utan närmare platsangivning		- vinterhamn
	- exakt platsangivning		- nödhamn
	- ungefärlig platsangivning		- ovanstående inkluderat
	- divergerande platsangivning, graderad sannolikhet		- staphamn, natthamn
	- antydda, mycket svävande platsangivningar, graderad sannolikhet		- annan ankerplats
	- fyndplatsen enl. logiska slutsatser		- plats för sjöstrid
	- täckt med sepia, rimligt undersökningsområde		- gammal segelled
	- fyndets existens osäker; ?? = tvivelaktig	LIA	- ex. på havsbottenarnas ortnamn
	- farlig haveripunkt, seglationsfälla	S t r a n d o m r å d e t :	
	- grönstreckat område, "skeppskyrkogård"		- bergring
	- naturhamn		- hållristning
			- bergristning, strandhuggemärke
			- strandrös
			- större toppgravrös
			- toppgravrös med varde
			- varde

	- gammal båkplats		- mastberg
	- gammal fyrplats		- fornborg
	- fyrbåkplats		- skans
	- traditionsvis oäkänd plats för villoeld		- kastell
	- spöksken, irrbloss		- fästning
	- plats för äldre in- byggd fyr		- plats för landstrid
	- vådkaasplats		- kyrkoruin
	- plats för optisk te- legraf		- klosteruin
	- kås		- gammal kyrkogård
	- slip		- gravholme
	- skeppsvarv		- kultplats, vi
	- skeppside, "vinternöet"		- utländskt befolknings- inslag
	- kölhavningsplats		- läger- el. övervintrings- plats
			- sillfiske- el. sjömanskrog
			- ruin av stenbrygga el. hamnanläggning
			- utdött strandsamhälle
			- ruin av gammal anläggning för fiskberedning

Inte ens Sjöhistoriska museet har trots ganska hyfsade resurser lyckats åstadkomma något liknande, än mindre en uppföljning.

Faktum är att nästan allt finns med här. Undertecknad redaktör har brottats med samma redovisningsproblem. Jag tror för min del att en orsak till att den här teckenförklaringen blev så bra är att man aldrig kom igång med själva kartjobbet på allvar.

Jag har kommit igång med kartjobbet, men har ingen teckenförklaring- bara en massa flugskitar, som Bert Westenberg på Sjöhistoriska brukar uttrycka det. 4.000 flugskitar på Norrlands-kartorna- men ingen möjlighet att på kartorna särskilja mellan dem.

Man kan fråga sig varför inte Arbetsplanen användes på SSHM?

Inte mindre intressant blir det när man studerar formulären för muntliga uppgifter. Det var naturligtvis inte Jerker Lundell som upptäckte den muntliga traditionens betydelse. Men han påpekade den med kraft (se även Unda maris).

Och den här frågelistan står sig väl, också i jämförelse med Sjöhistoriskas (Medd nr 2/82).

Uppgifter som beröra vattenytan eller stranden.

Blad nr. ....

Är utrymmet på bladet otillräckligt, kunna uppgifter lämnas på bifogat löst papper med hänvisning till bladets och frågans nummer. Yngre personer ombedjas hjälpa gamla personer med själva skrivarbetet, om så behövs. Skriv så utförligt och tydligt som möjligt. Varje liten detalj kan visa sig vara av stor vikt.

1. Har man vid något tillfälle iakttagit vrak eller vrakdelar i jorden (i så fall var)? .....
2. Finns någon av äldre anlitad naturhamn (vinterhamn, nödhamn) i orten? Angiv i så fall namn och plats: .....
3. Kan traditionen utvisa någon av äldre använd övernattningsshamn i trakten? Angiv i så fall namn och plats: ....
4. Finns rester av gamla hamnanläggningar, bryggor, båthus (nöst), slipar eller varv i orten? Har man haft något att berätta härom? Var finnas de? .....
5. Finns hustomtar av gammal strandbebyggelse eller fiskberedningsanläggningar o.d.? Finns sägner härom? Var ligga de? .....
6. Finns berggristningar, strandhuggsmärken eller berggringar på någon plats? Finns sägner om dem? Var ligga de? .....
7. Finns pågifter eller sägner om hur segellederna fordon gick i orten? .....
8. Utpekar traditionen någon plats i orten, som förr varit samlingspunkt under sällperioderna - har haft krogrörelse - varit övervintringsställe under krig? .....
9. Ha några sjö- och landkrigshändelser eller detaljer därav bevarats i ortens tradition? .....
10. Kan sägner berätta om inflyttningar eller utländskt befolkningsinslag i trakten? .....
11. Finns något egenartat uttryck eller ordspråk i trakten, vars tolkning vällat huvudbry och som skulle vara av intresse att få närmare undersökt? .....
12. Finns gamla topprös, vådka-, båk-, signal- eller villoeldplatser? Vad har man haft att berätta härom? Var ligga de? .....
13. Ha de gamla kumlen några egenartade namn, som möjligen kunna stå i samband med namnen på personer, som begravts i dem (namn och plats)? .....

14. Förefaller det som om dessa gravrös med avsikt placerats så, att de tjänat som ens- eller frimärken vid skärgårdsnavigering, angöring o.d.? Giv i så fall gärna exempel härpå: .....
15. Finns strandrös eller begravningsplatser på holmarna (plats - namngivning, om så förekommer)? .....
16. Finns någon plats, som sedan gammalt betecknas som en särskilt illa känd haveripunkt - "skeppkyrkogård" (namn, läge, orsak)? .....
17. Ha de gamle angivit någon plats, där eldsken eller spök-blossning kunnat iakttagas under vissa väderförhållanden (beskrivning och namn på platsen)? .....
18. Har man berättat om andra övernaturliga företeelser, som möjligen kunna leda sitt ursprung från timade sjöolyckor (beskrivning och namn på platsen)? .....
19. Vem av de gamle i orten är mest hemm i och intresserad av äldre förhållanden, historia, tradition, skroek o.d. (namn och postadress)? .....
20. Finns samlare - nedtecknare på platsen (namn och postadress)?
21. Finns hembygmuseum, kommunala eller enskilda samlingar (namn och postadress)? .....
22. Är det bekant, om det finns något märkligt fyndföremål hos någon privatperson, vilket ej tidigare undersökts eller beskrivits (namn och postadress)? .....
23. Vill sagesmannen föreslå oss någon sjöhistorisk arbetsuppgift på platsen? Kunna vi möjligen bidra till att bringa klarhet i något gammalt intressant problem i samband med vattnet eller stranden - i så fall vilket? .....
24. Ha de gamle sina speciella namn på bottenområdena i trakten (t.ex: "Området inom en linje dragen genom Lyngskär, Vingaren, Håsten och Krabbholmen kallas Lia.")? .....

.....den / 19....

Sagesmannens fullständiga namn: .....
 Födelseår: .....
 Titel: .....
 Postadress: .....

Betänk bara möjligheterna om man hade ett meddelarregister baserat på ovanstående!

Det finns mig veterligen åtminstone ett sådant för Norrlandskusten, men det används inte av SSHM i Stockholm. Totalt 1.200 namn finns upptagna, varav ett 80-tal svarat om de ville vara med som meddelare även i fortsättningen.

Men meddelare åldras, register åldras och ingen finns som behärskar registrets möjligheter. Så det 1975-79 insamlade persongal-leriet är nästintill värdelöst idag.

Samma sak hade väl hänt med arbetsplanens register, om det blivit något.

Arbetsplanen har skiljt på uppgifter och på faktiska fynd. Inte heller här stämmer det överens med SSHMs register. Men fråga är om inte båda skulle ha bidrag till det Perfekta Framtida Registret.

Den andra delen, fyndbiten, verkar också väl genomtänkt och förtjänar att anföras i sin helhet:

Uppgifter som beröra fyndföremål under vattenytan.

Blad nr. ....

Om flera fyndplatser inrapporteras, bör 1 blankett användas för varje särskilt fynd. Är utrymmet på föreliggande blad otillräckligt, kunna uppgifter lämnas på bifogat löst papper med hänvisning till bladets och frågans nummer. Yngre personer ombedjas hjälpa gamla personer med själva skrivarbetet, om så behövs. Skriv så utförligt och tydligt som möjligt. Varje liten detalj kan visa sig vara av stor vikt.

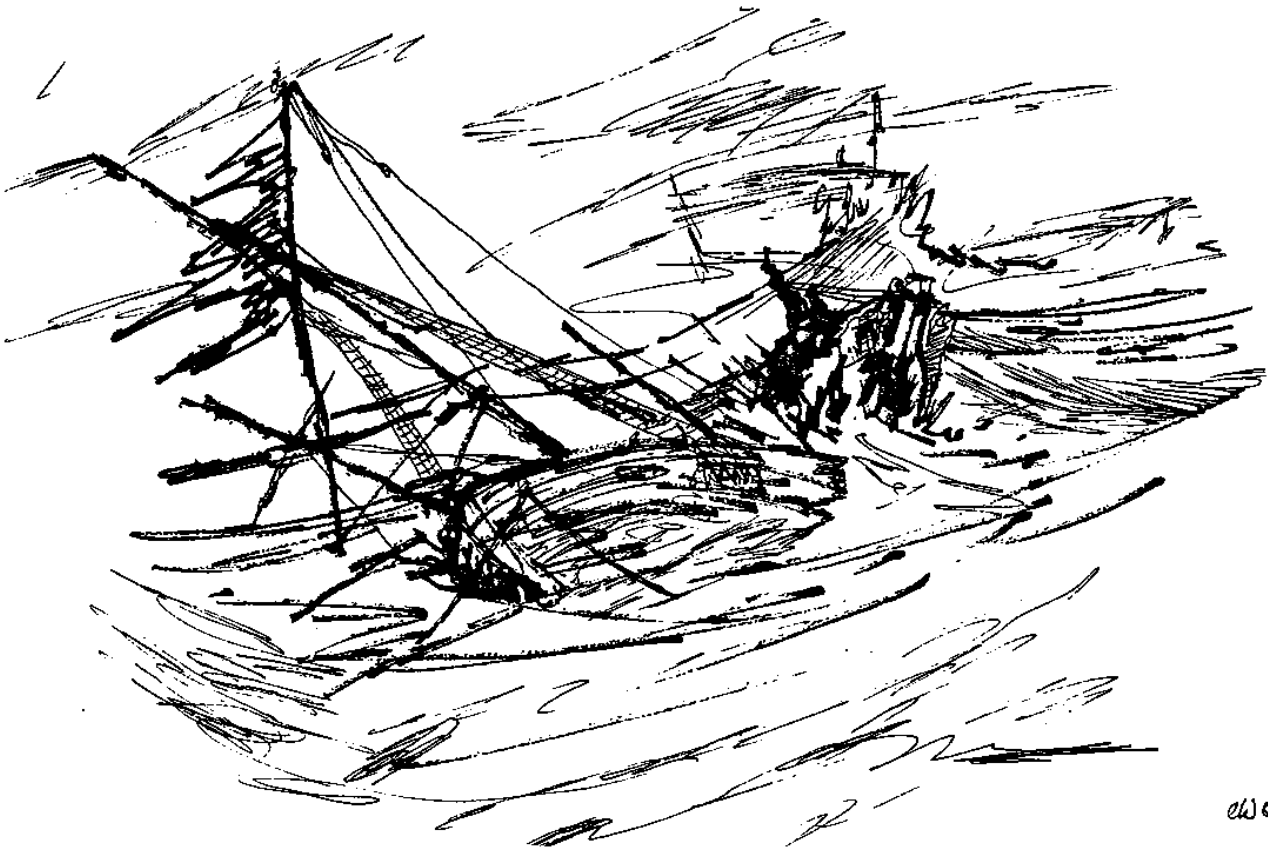
1. Vad består fyndet av: löst gods (urlämpad last, ankare o.d.)?.....
fartyg (trä, järn, segel, maskin, handels, örlogs, svenskt, utländskt, last)? .....
2. Socknens och häradets namn där fyndet finnes: .....
3. Namnet på närmaste större ö, holme, fyr, vattenområde, bebyggelse e.d. (för underlättande av en allmän orientering): .....
4. Noggrannare bestämning av platsen (t.ex. 300 m SV Flatholmens väststude på ett flu, som i kortet kallas Bremeraren e.d.): .....
5. Vem kan tänkas lämna säkra me eller andra lokaliseringsuppgifter, ev. medfölja till fyndplatsen (namn och postadress)? .....
6. Djupet och bottenförhållandena där fyndet ligger: .....
7. Är sjö- och strömlaget skyddat - mindre gott - ofördelaktigt för dykarundersökning och bärgning? .....
8. Är fyndföremålet stort - tämligen stort - litet - kring-spritt - friliggande - överslammat o.d.? .....
9. Har det syns - känts mera av det tidigare? .....
10. Har Ortsbefolkningen tagit vara på något av det, t.ex. mynt, porslin, virke, last, skeppspapper, skeppsklocka, namnbräda e.d.? .....
11. När och hur blev det bärgat? .....
12. Var finnas dessa föremål nu (namn och postadress e.d.)? .....
13. Ha dykare, bolag eller privatpersoner från annan ort skattat vraket, i så fall när och på vad? .....
14. Tror man sig ungefärligen veta, när det havererade? .....
15. Vem sägs ha varit ägare - redare - kapten - förvällare o.d.?.....
16. Vem anser sig nu vara ägare av - vem äger - fyndet? .....

17. Vad hette fartyget - har fyndet någon särskild benämning i orten? .....
18. Haveriets anledning och förlopp - besättningens eller ägarens ödet: .....
19. Bär omgivningen några namn, som möjligen kunna sättas i samband med fyndet eller dess haveri? .....
20. Ha de gamla haft någon särskild liten detalj, till synes aldrig så enkel och betydelselös, att berätta om saken (vem kan annars låta oss höra den)? .....
21. Tror sagesmannen, att fyndet är gammalt - av vilken orsak? .....
22. Finns det sägner eller skrönor förknippade med fyndet (vem kan annars låta oss höra dem)? .....
23. Förknippas fyndet - platsen med övernaturliga händelser - "spökar" det (vem kan annars berätta därom)? .....
24. Är det bekant, om fyndet omnäms i böcker - arkiv e.d. (i så fall i vilke)? .....
25. Namn och postadress på de personer, som kunna tänkas veta mest om fyndet: .....
26. Övriga anteckningar, förmodanden och synpunkter rörande fyndet. Vad sade de gamle sammenfattningsvis om det-samma? .....

.....den / 19..

Sagemannens fullständiga namn: .....

.....

Cederlund hade redan på 1960-talet uppmärksammat arbetsplanens möjligheter. I Arkeologi under vatten (1969) har illustrationer som belyser lokaliseringmetoder tagits ur arbetsplanen.

I planen finns en hel rad, här blott i form av en lista:

Metoder för ortbestämning av submarina fynd, ordnade efter graden av tillförlitlighet:

- I. TVÅ ENSLINJER, som utgöra benen i en rät vinkel (el. en vinkel mellan 70° och 110°). Fyra föremål fordras.
- II. EN ENSLINJE OCH EN OPTISK HORIZONTALVINKEL, vars ena ben sammanfaller med enslinjen och vars andra ben i gynnsammaste fall bildar en rät vinkel mot densamma (mellan 70° och 110°). Måts vinkeln med sextant, kan den tillåtas variera mellan 40° och 130° . Tre föremål fordras.
- III. TVÅ OPTISKA HORIZONTALVINKLAR, som ha ett ben gemensamt och sammanlagt äro 90° (el. mellan 80° och 100°) samt var för sig äro större än 30° . Tre föremål fordras. Metoden används under någon av följande betingelser:
  - a. det mellersta föremålet och fyndet ligga på samma sida om en linje, som tänkes förena de båda yttre föremålen,
  - b. de tre föremålen ligga på samma räta linje.
- IV. TVÅ OPTISKA HORIZONTALVINKLAR, som ha ett ben gemensamt och sammanlagt äro 270° (el. däromkring) samt var för sig äro större än 90° . Metoden förutsätter, att fyndet ligger inom en triangel, som bildas av de tre föremålen. Fyndplatsen bör vara i närheten av en linje dragen mellan de båda yttre föremålen. Som allmän regel för III och IV gäller, att mellanbenet till vinklarna ej bör vara det längsta och att fyndet ej får ligga på eller i närheten av en cirkel genom de tre föremålen.
- V. EN PEJLING OCH EN OPTISK HORIZONTALVINKEL. Vinkeln uttages, så att dess ena ben sammanfaller med bäringen samt bör vara 90° och minst 40° . Bärningen rättas för deviation och missvisning före inprickningen i kortet. Två föremål fordras.
- VI. KRYSSPEJLING. Två pejlingar tagas under en vinkel av 90° (mellan 70° och 110°). Bärningarna rättas som ovan. Två föremål fordras.
- VII. EN ENSLINJE PLUS AVSTÅNDSANGIVNING. Metodens tillförlitlighet beroende av sättet för avståndets uppmätning och bör blott komma till användning i omedelbar närhet av land. Avståndet kan fastställas medelst vinkel­mätning mot graderad latta. Två föremål fordras.
- VIII. EN VINKEL PLUS AVSTÅNDSANGIVNING. Som ovan. Vinkeln mäts från fixerad punkt (märke) på land, varvid ena vinkelbenet stöds mot ett fast föremål, det andra mot boj eller fartyg på fyndplatsen. Distansen avsättes på sistnämnda vinkelben.
- IX. EN PEJLING PLUS AVSTÅNDSANGIVNING. Som VII och VIII i tillämpliga delar.

Men arbetsplanen har flera strängar på sin lyra. Inte minst viktigt- kan även undertecknad vittna- är det att man på ett praktiskt sätt även kartografiskt kan redovisa närmare uppgifters karaktär- direkt på kartan !

Planen är här verkligen genomtänkt. Men den tycks förutsätta att någon verkligen kan jobba med materialet mer eller mindre på heltid. Dessutom finns det en hel del annat som inte faller i smaken.

Ett exempel är de olika färgerna -som då inte kan tas med här.

Det är ju lämpligast att det hela kan redovisas i någorlunda tryckfärdig form i svartvitt. De punkter där färgerna skall sättas in är dessutom för små.

I huvudsak bibehåller dock arbetsplanens föredöme sin aktualitet:

U50.11.30A = diarienummer (Undersökningsdiarium + originaldatum, objekt A)

B50.11.30B = diarienummer (Bärningsdiarium + originaldatum, objekt B)

**7mv = 7 m vattendjup, skyddat läge; vv = delvis utsatt läge;
vvv = utsatt läge**

A = kulturfynd av annat slag än skeppsvrak

B = bildupptagning

D = Göteborgs Amatördykarklubb

F = fyndföremål

FD = " bortfört av Göteborgs Amatördykarklubb

FB = " " " " " belag, dykare, privatexploatör

FO = " " " " " ortsbefolkningen

I = ljudinspelning

L = lokalisering

O = ortsbefolkning

S = skeppsvrak

rött = historisk förankring

grönt = traditionsanknytning

gult = folkloristisk parentes

Fyndtecknets användning:

 U50.11.30A-IB = ex: skeppsvrak undersökt den 30/11 1950 och diariefört under nr. **LOD-50-7mvvv** **U50.11.30A** i klubbens arkiv, kompletterat med ljud- och bildupptagning, exakt lokaliserat av såväl ortsbefolkningen som Göteborgs Amatördykarklubb samt tidigare skattat på fyndföremål av ortsbefolkningen. Fyndet är ett skeppsvrak, vilket särskilt utmärks med ett s inuti ringen. Till detsamma knyter sig dels en tradition och dels diverse skrock. Det ligger på 7 m djup i utsatt sjölage.

Finanser är ju den mest kontroversiella och svåra biten. Arbetsplanen förutsätter skrattretande små resurser- eller?

Kanske är det mest av kuriositetsintresse som jag för fram den ekonomiska planen här. På något sätt förblir den ändå kusligt aktuell. Det händer ju att museer inte ens vågar ta hand om gåvor i form av hela fartyg:

Materiella och ekonomiska betingelser.

(De med * märkta posterna önskvärda men ej absolut nödvändiga i samband med vrakinventeringen.)

Marinmateriel:

arbetsfartyg, sjövärdig o. driftbillig motorbåt, 8 kejer	7000:-kr.
* låggedragsjulle o.d. (för utbildning i segling o. till klubbens kursfordringar)	2000:- "
vindre aka (som passat vid ortbestämning m.m.)	400:- "
utombordsmotor till do, 2 hkr.	750:- "
utplocknings- o. sjöskinningsmateriel (bojar, lattor, nummerplåtar o.d.)	200:- "
enklare entryustrustning för 10 man	250:- "
anläggning av tryckluft ombord	600:- "
dykarutrustning, 12-bult (medel delvis erhållna)	
* kikare (ev. till låns)	
sextant (till låns)	
kompass med pejlram (ev. till låns)	

Årliga manskaps- och materielförsäkringar:

försäkring av arbetsfartyg	300:- "
" " segelbåt	
" " aka	
" " utombordsmotor	
kollektiv olycksförsäkring av dykare	260:- "
" " " fartygsbesättning	75:- "
försäkring av div. apparatur	

Årliga sjöexpeditionskostnader:

bränslekostnader för 45 dagars körning i Bohuslän	500:- "
hamnavgifter i samband med undersökningarna	100:- "
resebidrag i samband med utbyte av besättning	500:- "
ersättning för tillfällig hjälp av ortsbefolkningen	200:- "
Hyra för båtplats i Götetorg, slipdragning o. istandsättning m.m.	855:- "

Kontors- och arkivmateriel:

* 1 st skrivmaskin	
* 1 st stencilapparat	
Ekonomiskt kartblad samt sjökort för 1 arbetstapp	120:- "
otostatkopior av do till diarium för året	40:- "
mappar, dossierer, förvaringspömmar o. stämplar	100:- "
arkivpapper till Undersöknings- o. Bärgnings- diarium	100:- "

Förbrukningsmateriel:

brevpapper, brevtryck, kuvert till iakttagelser	150:- "
porto tur o. retur årligen	250:- "
tryck av frågeformulär o. vitsordanden	200:- "

totalt 5000:- "